

Mehmet Boynukalın*

Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (II) Hüsameddin El-Ahsîketî'nin El-Müntehab'ı Ve Hanefî Usûlündeki Yeri

Öz: Hanefî usûl-i fıkıh muhtasarlarının gelişiminin incelenmesi, usûl ilminin tarihi gelişimini tespit etme açısından önem arz etmektedir. Pezdevî'nin (482/1089) *Usûl*'ünden sonra göze çarpan ilk Hanefî usûl muhtasarı Hüsameddin el-Ahsîketî'nin (644/1247) *el-Müntehab*'ıdır. Büyük ölçüde *Usûlü'l-Pezdevî*'yi esas alan ve onu beşte biri kadar bir hacimde özetleyen Ahsîketî'nin çalışması Hanefî usûlcüleri tarafından kabul görmüş, ders kitabı olarak okutulmuş, metin olarak ezberlenmiş, birçok usûlcü tarafından şerh edilmiştir. Ahsîketî'nin *Müntehab*'ı üzerine 24 şerh yazıldığını tespit edebildik. Hafızuddin en-Nesefî (710/1310), Hüsameddin es-Sîğnakî (714/1314), Abdülazîz el-Buharî (730/1329) ve Emir Kâtip el-Etkanî (758/1357) gibi meşhur usûlcülerin *Müntehab* üzerine şerh yazmaları bu muhtasar metnin yazıldığı dönemde kısa bir süre içinde yaygınlaştığını ve o dönemde önemli bir ilgiye ve şöhrete kavuştuğunu göstermektedir. *Müntehab*'ın yazıldıktan sonraki ilk iki asırda yoğun bir ilgi gördüğü, ardından bu ilginin Hint coğrafyasında devam etmekle birlikte diğer bölgelerde kısmen azaldığı, zamanla *Menar* ve *Tenkîh* gibi başka usûl metinlerinin öne çıktığı söylenebilir. Bununla birlikte bu metne yönelik ilgi tamamen kaybolmamış ve günümüze dek *Müntehab* muhtelif bölgelerde okunmaya ve okutulmaya devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hanefî usûl-i fıkıh, Muhtasar, Pezdevî, Ahsîketî, Usûl-i fıkıh gelişimi

The Development of The Hanafî Methodology Compendiums: (II) Husamaddin al-Akhsikati's *al-Muntakhab* and its Place in Hanafî Methodology

Abstract: The examination of the development of the compendiums written by Hanafite scholars is of great importance in terms of enlightening the historical development of the Islamic law methodology. The first remarkable compendium written after al-Pazdawi's (482/1089) *Usul* is Husamaddin al-Akhsikati's (644/1247) *al-Muntakhab*. The work of Akhsikati is mostly based on *Usul al-Pazdawi* and the author summarized al-Pazdawi's book in one fifth of its size. This compendium is largely accepted by the Hanafî scholars, taught as a textbook, memorized as text and many scholars have written commentaries on it. We have found that 24 commentaries were written on Akhsikati's (644/1247) *al-Muntakhab*. Among them came the famous methodology scholars such as Hafızuddin an-Nasafî (710/1310), Husamaddin al-Sîğnaqî (714/1314), Abdülazîz el-Buharî (730/1329) and Amir Katib al-Atkani (758/1357). This shows that this compendium spread within a short period of time and got an important reputation and position at that time. It can be said that *al-Muntakhab* has received intense interest in the first two centuries after its writing, and that this interest has continued in the Indian subcontinent, but declined partly in other regions, and that other methodology texts such as *al-Manar* and *at-Tanqih* have come forward. However, the interest in this text has not completely disappeared and *al-Muntakhab* has continued to be read and taught in various regions until today.

Key Words: Hanafî methodology, compendium, al-Pazdawi, al-Akhsikati, Usul al-fîqh, development of Islamic jurisprudence

* Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, mehmetboynukalin@sehir.edu.tr

I. Müellifin Hayatı:

Hüsameddin Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsiketî (644/1247) Maverâünnehir bölgesinde Fergana'nın o dönemde merkezi sayılan Ahsiket (veya Ahsikes) şehrine mensuptur.¹ Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hanefî fakihlerindedir. Öğrencileri arasında Fahreddin Muhammed b. Muhammed b. İlyas el-Maymergî,² Ebu'l-Muzaffer Zahîrüddin Muhammed b. Ömer b. Muhammed en-Nevcabazî el-Buharî (616-668/1219-1270),³ Celaleddin Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-İdî es-Sâidî el-Buharî (668/1270)⁴ ve Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kubâvî (726/1325 sonrası)⁵ bulunur. 23 Zilkade 644 (1 Nisan 1247) tarihinde vefat etmiştir.⁶ Buhara'nın Kelâbaz mahallesinde bulunan el-Kudâtü's-seb'a (Yedi kadı)⁷ mezarlığında Kadıhan'ın (592/1196)⁸

- 1 Siriderya (Seyhun, Şaş) nehrinin kıyısında olan bu şehir günümüzde Özbekistan'da Nemengan şehrinin 17 km. yakınında harabe halindedir; bk. Emel Esin, "Ahsikes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, 180-181. Yakut el-Hamevi bu şehrin adının Ahsikes (peltek se ile) ve Ahsiket şeklinde söylendiğini, peltek se acem dilinde olmadığının da söyleyemesinin daha isabetli olacağını belirtmektedir; bk. Yakut b. Abdullah el-Hamevi (626/1229), *Mucemü'l-büldan*, Beyrut 1995, I, 121.
- 2 Hüsameddin es-Signaki (714/1314) hocası Fahreddin Maymergî'nin Ahsiketî'nin öğrencisi olduğunu ve *Müntehab*'i ondan rivayet ettiğini ifade etmiştir; bk. Hüsameddin Hüseyin b. Ali es-Signaki, *el-Vafl şerhu'l-Müntehab*, tahkik: Ahmed Muhammed Hammud el-Yemani, Camiatü Ümmül-kura, doktora tezi, Mekke 1417/1997, V, 1715. Maymerg Buhara yolu üstünde büyük bir köydür. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Maymergî, Signaki ve Abdülaziz el-Buhari'nin (730/1329) hocalarındandır; bk. Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşi (775/1373), *el-Cevahirü'l-mudiyye fi tabakati'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire 1413/1993, III, 318-319; Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay el-Leknevi (1304/1886), *el-Fevaidü'l-behiyye fi teracimi'l-Hanefiyye*, Kahire: Darü'l-Kitabi'l-İslami, ts., s. 186.
- 3 Buhara'da bir köy olan Nevocabaz'a (Nucabaz, Nevhabaz) mensuptur. Hanefî fakihidir. Şemsüleimme el-Kerderi (642/1244) ve Ahsiketî (644/1247) gibi âlimlerden fıkıh tahsil etti. Bir süre Dimaşk'ta da bulunan Nevocabazi Bağdat'ta Müstansiriyye Medresesi'nde ders vermiş ve burada vefat etmiştir. Fıkıh ve usûl alanında eserleri vardır; bk. Kureşi, *Cevahir*, III, 290-291; Kasım b. Kutluboğa (879/1474), *Tacü't-teracim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dimaşk-Beyrut 1413/1992, s. 272; Kınalızade Alaeddin Ali b. Emrullah el-Hamidi (979/1572), *Tabakatü'l-Hanefiyye*, nşr. Muhyi Hilal es-Serhan, Bağdat 1426/2005, II, 211-212; Ali b. Sultan Muhammed el-Kari (1014/1605), *el-Esmarü'l-ceniyye fi esmai'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülmuhsin Abdullah Ahmed, Bağdat 1430/2009, II, 613; Leknevi, *Fevaid*, s. 183; Bağdatlı İsmail Paşa (1920), *İzahu'l-meknun fi'z-zeyli ala Keşfü'z-zunun*, İstanbul 1945, II, 355; a.mlf., *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, İstanbul 1951-1955, II, 129; Hayreddin ez-Zirikli (1396/1976), *el-A'lam: Kamusü teracim li-eşheri'r-rical ve'n-nisa mine'l-Arab ve'l-müsta'ribin ve'l-müsteşrikin*, Beyrut 2002, VI, 313; Ömer Rıza Kehhale (1987), *Mucemü'l-müellifin teracimü musannifi'l-kütübü'l-Arabiyye*, Beyrut 1414/1993, III, 565; Ebu't-Tayyib Mevlud es-Seriri es-Susi, *Mucemu'l-usûliyyin*, Beyrut 1423/2002, s. 497.
- 4 Kureşi, *Cevahir*, III, 55-56; Leknevi, *Fevaid*, s. 157.
- 5 Kureşi, *Cevahir*, III, 350; Leknevi, *Fevaid*, s. 191.
- 6 Kureşi vefat tarihini bu şekilde verirken, sonraki kaynaklardan Kasım b. Kutluboğa 13 Zilkade, Leknevi ise 22 Zilkade demiştir. Bu tarihler rakamların yanlış okunmasından kaynaklanan birer tahrif olmalıdır.
- 7 Bu kadılardan birisi meşhur Hanefî fakih ve usûlcü Kadı Ebu Zeyd ed-Debusi'dir (430/1039); bk. Kureşi, *Cevahir*, II, 500.
- 8 Fahreddin Hasan b. Mansur el-Özcendi el-Fergani. Meşhur Hanefî fakihidir. *Fetava'sı* muteber bir kaynaktır; bk. Kureşi, *Cevahir*, II, 93-94; Leknevi, *Fevaid*, s. 64-65.

yakınına defnedilmiştir. Bilinen tek eseri *el-Müntehab fi usûli'l-mezheb* adlı usûl muhtasarıdır.⁹ Kehhale Ahsiketi'ye *Miftahü'l-usûl*, *Gayetü't-tahkik*, *Dekakiku'l-usûl ve et-Tebyin* adında eserler nisbet etmiştir.¹⁰ Ancak eski kaynakların hiç birisinde bu bilgiler yoktur. Ayrıca *Müntehab* üzerine yazılan bazı şerhlerin adları aynen bu şekildedir. Burada *Müntehab*'ın bazı şerhlerinin adları Ahsiketi'nin eserleriyle sehven karıştırılmıştır.

I. Ahsiketi'nin Dönemi

Doğum tarihi hakkında bilgi sahibi olamadığımız Ahsiketi'nin VI. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla 644/1247 yılında vefat eden Ahsiketi'nin yaşadığı dönem 550-650 (1155-1253) civarıdır. Ahsiket'te doğduğu ve Buhara'da vefat ettiği anlaşılan Ahsiketi'nin yaşadığı coğrafya günümüzde daha çok Özbekistan'da kalan Maverâünnehir bölgesidir. Çoğunlukla Türkler'in yaşadığı bu bölgede Türk ve Moğol kökenli devletler hâkim olmuştur.

Ahsiketi'nin yaşadığı dönemden kısa bir süre öncesine kadar bu bölgede Selçuklulara tabi olan Karahanlılar (Hakaniler) hüküm sürmüştür. Önceleri bağımsız bir devletken Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın 480-481/1087-1088 tarihlerinde Karahanlılar'ı mağlup etmesi sonucunda bu bölge Selçuklu hâkimiyeti altına girmiş, ancak Karahanlı emirler vasıtasıyla yönetilmeye devam etmiştir. Selçuklu Sultanı Sencer'in 536 (1141-1142) yılında mağlup olması sonucu Maverâünnehir Budist-Şamanist Karahıtaylar'ın egemenliği altına girmiştir. Ancak Karahıtaylar da himayelerini tanımları karşılığında Karahanlılar'ı yönetimde bırakmışlardır. Karahıtaylar doğu ve batı Türkistan'da 1130-1211 yılları arasında hâkim olmuş bir Moğol devletiydi.¹¹ Karahıtaylar'ın ardından 607/1210 tarihinde bölgeye Hârizmşahlar hâkim olmuş ve Karahanlılar yönetimine son vermişlerdir. Ancak kısa süre sonra 616-617/1219-1220 yıllarında bölgeye gelen Moğollar Maverâünnehir'in

9 Hayatı ve eseri hakkında bk. Kureşi, *Cevahir*, III, 334; Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, s. 245-246; Kınalızade, *Tabakat*, II, 189-190; Ali el-Kari, *Esmar*, II, 621, 728; Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah (1067/1657), *Keşfü'z-zunun an esami'l-kütübi ve'l-funun*, nşr. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1360-1362/1941-1943, II, 1848-1849; Leknevi, *Fevaid*, s. 188; Bağdathî, *Hediyetü'l-arifin*, II, 123; Carl Brockelmann (1956), *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*, Leiden 1943-1949, I, 474; a.mlf., *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband (GAL Suppl.)*, Leiden 1937-1942, I, 654; Zirikli, *A'lam*, VII, 28; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 663; Susi, *Mucem*, s. 509-510; Mustafa Uzunpostalcı, "Ahsikesi", *DİA*, 1989, II, 181.

10 Bazı araştırmacılar bu bilgiyi tahkik etmeden almışlardır; mesela bk. Ebu'l-Berekat Hafızuddin Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî (710/1310), *Şerhu'l-Müntehab*, nşr. Salim Ögüt, İstanbul 2003, matbu tez, naşirin girişi, s. 11; Siğnakî, *Vafl*, muhakkik'in girişi, I, 26; Mustafa Uzunpostalcı, a.y.

11 Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", *DİA*, 2001, XXIV, 415-416.

şehirlerini tahrip edip halkı katliamdan geçirmişlerdir. Moğollar'ın egemenliği altına giren bölgede Ögedey Han'ın (639/1241) atadığı Mahmud Yalvaç ve oğlu Mesud Bey zamanında bölge yeniden toparlanıp refah seviyesi yükselmiş, ancak 636 (1238-1239) yılında başlayan isyan büyük bir Moğol ordusu tarafından acımasızca bastırılmıştır.¹² XII. yüzyılda Ahsiket'te Karahanlı hükümdarlarının sikkelerinin basıldığı bildirilmektedir. Müellifin yaşadığı döneme yakın dönemlerde yaşayan ve taşıdıkları Ahsiket'i nisbesinden bu şehirli oldukları anlaşılan hadis, lugat ve tarih âlimleri ile mutasavvıfların yetişmesi Ahsiket'in o dönemde mamur bir merkez olduğunu göstermektedir.¹³ Ögedey zamanında Buhara'nın büyük ve kalabalık bir ilim ve kültür merkezi haline geldiği belirtilmiştir. Bu dönemde Buhara mollaları ve seyyidleri diğer dinlerin din adamları gibi vergi vermekten muaf tutulmuşlardır. Hatta Moğollar Buhara'daki Haniyye Medresesi'ni ve Mesud Bey Mesudiyye Medresesi'ni inşa ettirmişlerdir.¹⁴

İslam dünyasının diğer bölgelerine bakıldığında bu dönemde Harizmşahlar (1097-1231), Gazneliler (963-1186), Irak Selçukluları (1118-1194), Zengiler (1127-1233), Eyyubiler (1171-1252), Fatımiler (909-1171), Muvahhidler (1130-1269) gibi devletler muhtelif bölgelerde hâkimiyetlerini sürdürüyorlardı. Abbasi hilafeti ise artık manevi, sembolik bir anlam taşımaktaydı. Bu dönemde İslam dünyası iki büyük tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı: Batıda Haçlı Seferleri (1096-1291), doğuda Moğollar. 492/1098'te Haçlılar tarafından işgal edilen Kudüs ancak 583/1187'de kurtarılabilmişti. Moğol istilası ise 616/1220 yılında doğudan başlayarak 656/1258'de Bağdat'a ulaşmış ve Abbasi Halife'si öldürülüp daha önce benzeri görülmemiş katliamlar yapılmıştı. Moğollar ancak 658/1260'ta Şam'da Memlükler tarafından durdurulabilmişti. Bu dönem İslam dünyasının siyasi-askeri açıdan yaşadığı en sıkıntılı dönemlerden biridir. Dışarıda Haçlı ve Moğol saldırıları, içeride ise Sünni-Şii çekişmesi İslam dünyasını zayıf düşürmüş ve pek çok bölgesini işgal ve yıkıma maruz bırakmıştır. Ancak Selahaddin-i Eyyubi ve benzeri liderlerin etrafında kenetlenen Müslümanlar işgallere ve iç fitneye karşı koymuş ve zor bir mücadeleden sonra başarılı olmuşlardır.

12 Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*, 2001, XXIV, 404-412; Osman Gazi Özgüdenli, "Maveraünnehir", *DİA*, 2003, XXVIII, 179.

13 Mesela bk. Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed el-Mervezi es-Sem'ani (562/1166), el-Ensab, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani, Haydarabad 1382/1962, I, 132-133; XI, 91; Yakut el-Hamevi, *Mucemü'l-büldan*, I, 121-122.

14 Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, 1992, VI, 365-366.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Harizmşahlar'ın hâkim olduğu 607-616/1210-1219 dokuz yıllık süre dışarıda bırakılırsa Ahsiketî'nin hayatının büyük kısmı Müslüman olmayan, ancak belirli alanlarda Müslümanlara serbestlik tanıyan Moğol devletlerinin hâkimiyeti altında geçmiştir. Bu dönemde yaşanan savaş ve katliamlar ve iç fitneler İslam dünyasını zayıflatmıştır. Buna rağmen ilim adamlarına gösterilen nisbî saygı çerçevesinde Ahsiketî gibi ilim adamları bu dönemde ders verebilmiş ve eser telif edebilmiştir. Bu kaotik ortamda yaşayan Ahsiketî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmaması normal karşılanmalıdır.

Bu dönemde yaşadıkları zor şartlara rağmen İslam âlimleri ilmî faaliyetlerini sürdürmüş ve eserler vermeye devam etmişlerdir. Fıkıh ve usûl alanlarında verdikleri eserlerle bu dönemde öne çıkan âlimler arasında Hanefîler'den *Bezlü'n-nazar* müellifi Üsmendî (552/1157), *Bedâi'* müellifi Kâsanî (587/1191), *Hidaye* müellifi Merginanî (593/1197), *el-İhtiyar li-ta'lîl-l-Muhtar* müellifi Mevsîlî (683/1284), Mâlikîler'den *Bidayetü'l-müctehid* ve *ez-Zarurî fî usûli'l-fıkh* müellifi İbn Rüşd el-Hafîd (595/1198), *Şerhu'l-Burhan* müellifi Ebyarî (616/1219), *İkdü'l-cevahiri's-semîne* ve *Muhtasaru'l-Müstesfa* müellifi İbn Şâs (616/1219), fıkhıta *el-Cami' beyne'l-ümmehat*, usûlde *Muhtasarü'l-Münteha* adlı muhtasarların müellifi İbnü'l-Hacib (646/1249), Şâfiîler'den *Mahsul* müellifi Fahreddin er-Razî (606/1210), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* müellifi Âmidî (631/1233), Hanbelîler'den *Ahkâmü'n-nisâ'* müellifi İbnü'l-Cevzî (597/1201), *Muğni* ve *Ravzatü'n-nâzir* müellifi İbn Kudâme (620/1223) sayılabilir. Görüldüğü üzere bu dönemde Hanefî mezhebinde usûl alanında telif çok olmakla birlikte Üsmendî'nin *Bezlü'n-nazar*'ı ve Ahsiketî'nin *el-Müntehab*'ı gibi bazı önemli eserler kaleme alınırken, fıkıh alanında mezhebin en önemli metinlerinden bazıları yazılmıştır. Üsmendî'nin eseri mütekellimîn usûlünden, özellikle Ebu'l-Hüseyin el-Basri'nin (436/1044) *Mutemed*'inden istifade etmesi ve Mutezile'ye karşı Hanefî usûlünü savunmasıyla öne çıkan bir eser olup Hanefî usûlünde hâkim olan fukaha telif metodundan ayrılmaktadır. Bu sebeple klasik dönemde çok meşhur olmamıştır.¹⁵ Ahsiketî'nin *Müntehab*'ı ise Hanefî usûl düşüncesini başarılı bir şekilde özetleyen *Usûlü'l-Pezdevî*'yi daha da özetleyerek muhtasar, ezberlenebilir kısalıkta bir ders kitabı haline getirmiş ve bu sebeple meşhur olmuştur. Diğer mezheplerin ise usûl ve fıkıh alanında mezheplerinin birikimini özetleyen meşhur eserler, özellikle de sonraki dönemi büyük ölçüde etkileyen muhtasarlar ortaya koyduğu görülmektedir.

15 Alaaddin Muhammed b. Abdülhamid es-Semerkanî el-Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fî'l-usûl*, nşr. Muhammed Zeki Abdülber, Kahire 1412/1992; Davut İltaş, "Üsmendî", *DİA*, 2012, XLII, 388-389.

III. *el-Müntehab fi usûli'l-mezheb*

A. Eserin Adı

Ahsîketî eserinin başında eserinin adını zikretmemektedir. Ona bu eseri nisbet eden kaynaklarda adı *el-Muhtasar*,¹⁶ *el-Müntehab*,¹⁷ *el-Müntehabü'l-Hüsami*¹⁸ ve *el-Müntehab fi usûli'l-mezheb*¹⁹ gibi farklı şekillerde geçmektedir. Şerhlerde ise mesela Ebu'l-Fazl en-Nuri'nin (703/1304 sonrası) eserinde, şerhin adı noktasız şekilde *el-Müntecceb* (veya *el-Müntehab*) *fi şerhil-Müntehab* biçiminde yazılmıştır (aş. bk.). Şarihlerden Hafızuddin en-Nesefi (710/1310),²⁰ Hüsameddin es-Siğnaki (714/1314)²¹ ve Abdülaziz el-Buhari (730/1329)²² *el-Muhtasar*; Emir Katip el-Etkani (758/1357)²³ *el-Müntehab*, Safiyyüddin er-Rudevlevi (819/1417) ise *el-Müntehabü'l-Hüsami* (aş.bk.) adını vermektedir. Dolayısıyla eserin ilk dönemlerde *Muhtasar* ve *Müntehab* adlarıyla bilindiği, sonraki dönemlerde "Hüsameddin" lakabına nisbetle *el-Müntehabü'l-Hüsami* adının kullanılmaya başlandığı, daha sonra da *el-Müntehab fi usûli'l-mezheb* adının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Kimi zaman müellifine izafe edilerek *Muhtasarü'l-Ahsîketî* adı da kullanılmakta veya ihtisar yoluyla sadece *el-Hüsami* adı zikredilmektedir.

B. Müntehab'ın yazma ve baskıları

el-Müntehab'ın yazmalarının çokluğu ona verilen önemin bir göstergesidir. Türkiye kütüphaneleri veri tabanında 45 yazması gözükmektedir.²⁴ *el-Fihrisü'ş-şamil*'de bu eser için 73 yazma zikredilmiştir.²⁵ Özellikle Hint ilim havzasında daha yaygın şekilde okutulan *Müntehab*'ın ilk baskıları Hindistan'da yapılmıştır.²⁶ Hint baskılarından birinde Abdülhak b. Muhammed Mir ed-Dehlevi'nin (1334/1917)

16 Kureşî, *Cevâhir*, III, 334; Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, s. 245; Kınalızâde, *Tabakat*, II, 190, Ali el-Kari, *Esmar*, II, 621; Leknevi, *Fevaid*, s. 188.

17 Ali el-Kari, *Esmar*, II, 728.

18 Leknevi, *Fevaid*, s. 188.

19 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunun*, II, 1848; Bağdath, *Hediyyetü'l-arifin*, II, 123.

20 Nesefi, *Şerhu'l-Müntehab*, s. 3.

21 Siğnaki, *Vafi*, V, 1715, 1719.

22 Alaeddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhari (730/1329), *Kitabü't-Tahkik*, Leknev 1293/1876, s. 2.

23 Kıvamüddin Emir Katib b. Emir Ömer el-Farabi el-Etkani (758/1357), *et-Tebyin*, nşr. Sabir Nasr Mustafa Osman, Küveyt 1420/1999, I, 115.

24 bk. <http://ktp.isam.org.tr/> (erişim: 1/11/2017).

25 *el-Fihrisü'ş-şamil li't-türasi'l-Arabîyyi'l-İslamiyyi'l-mahtut: el-fikhu ve usûluhu*, Amman 1424/2003, X, 428-433.

26 Hindistan 1268 (1851-52); Leknev 1877 (1293-94); Delhi 1326 (1908-09).

en-Nami adlı şerhiyle birlikte basılmıştır.²⁷ Diğer bir baskısında el-Mevlevî Muhammed İbrahim'in haşiyesiyle birlikte matbudur.²⁸ Yakın zamana kadar muasır tahkik usûlüne göre neşri yapılmayan *Müntehab*'ın ilk tahkikli neşri Ahmed el-Avazi tarafından yapılmıştır.²⁹ Bu neşirde önce eserin tanıtım ve tahlili (s. 1-230), sonra tahkiki gerçekleştirilmiştir (s. 231-344). Muhakkik en eskisi 690 tarihli sekiz yazmaya dayanarak bu eseri neşretmiştir. Tahlil (dirase) kısmında büyük ölçüde eserin ve müellifinin tanıtımı üzerinde durulmuş, eserin kısa bir tahlili yapılmıştır; ancak bu meyanda isabetli olmayan bir takım tespitlerde bulunulmuştur (aş. bk.).

C. *Müntehab*'ın tanıtımı ve kısaca tahlili

Ahsiketî'nin *Müntehab* adlı usûl muhtasarı yazıldığı dönemden itibaren ders kitabı olarak okutulmuş ve Hanefî âlimleri arasında meşhur olmuştur. Muhtasar bir eser olması hasebiyle klasik eğitim sürecinde ezberlenen metinlerden biri olmuştur. Mesela Sehavi (902/1497) IX. asırda yaşayan birçok âlimin biyografisinde bu bilgiyi kaydetmiştir.³⁰

Hüsameddin el-Ahsiketî *Müntehab*'a önsöz veya giriş mahiyetinde bir bölüm yazmadan başlamıştır. Bu sebeple eserin adı, telif sebebi, bu eserin başka bir eserden özetlenmiş olup olmadığı gibi hususlarda müellife dayanan bir bilgi elimizde bulunmamaktadır.³¹ Ancak *Müntehab*'ın Pezdevî'nin *Usûl*'ünden özetlendiği tartışma götürmez bir gerçektir. Ahsiketî eserinin başında buna dair bir bilgi vermese de iki eser karşılaştırıldığında bu husus açık bir biçimde görülmektedir.

Ahsiketî'nin yaşadığı dönemde artık muhtasar eserlere rağbet artmış ve her bir ilim dalında bir muhtasarın okutulması ve ezberlenmesi yaygınlaşmıştı. Dolayısıyla genel anlamda ilim dünyasında bu yönde ortaya çıkan talebin karşılanması

27 Delhi: Matba-i Faruki, 192+168 s.. Yakın zamanda bu şerhle birlikte daha iyi ve okunaklı bir baskısı yapılmıştır (Karaçi 1430/2009, 1431/2010, 358 sayfa).

28 Leknev: el-Matba-ü'l-Yusufi, 1318 (1900-01), 106 s..

29 nşr. Ahmed Muhammed Nasır Abbas el-Avazi, Beyrut: Darü'l-Medari'l-İslami, 2005 (1425). Bu neşrin aslı Britanya'da Wales Üniversitesi'nde yapılan bir tez çalışmasıdır; bk. *a.e.*, s. 7-8.

30 Mesela Şerefeddin İsa b. Abdullah el-Makdisi el-Cemmaili el-Hanefî (739/1339), Celaleddin Ahmed b. Muhammed el-Hucendi (802/1400), Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed el-Makdisi ed-Dımaşki el-Hümami (873/1469), Abdürrezzak b. Ahmed el-Makdisi ed-Dımaşki (900/1495 sonrası), Necmeddin Abdülkerim b. Muhammed ed-Dımaşki es-Salihi (860/1456) gibi âlimlerin eğitimleri sırasında bu eseri ezberlediği bildirilmiştir; bk. Takyyüddin Muhammed İbn Rafi (774/1372), *el-Vefeyat*, nşr. Salih Mehdi Abbas-Beşşar Avvad Maruf, Beyrut 1402, I, 268; Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed es-Sehavi (902/1497), *ed-Dav'ü'l-lami' li-ehli'l-karni't-tasi'*, Beyrut: Darü Mektebeti'l-hayat, ts., II, 195; IV, 44, 319.

31 Ahsiketî, *Müntehab*, naşirin girişi, s. 148.

gerekiyordu. Ahsiketî Hanefî usûlünde bu yöndeki eksikliği görmüş ve bu usûlü en başarılı ve özet şekilde yansıtan eserlerden *Usûlü'l-Pezdevî*'yi özetleyerek bu ihtiyaca cevap vermiştir. Zira *Usûlü'l-Pezdevî* nisbeten muhtasar bir eser olmakla birlikte ezberlenecek ölçüde özet değildir. Ahsiketî'nin eseri, Pezdevî'nin eserinin yaklaşık olarak beşte biri hacmindedir. Bu bakımdan Ahsiketî, Pezdevî'nin eserinde bulunan bölüm, konu, mesele, tartışma ve tafsili deliller içinde en önemli gördüklerini eserine almış, ikinci derecede önemli gördüğü büyük kısmını eserine almamıştır.

Ahsiketî'nin eseriyle Pezdevî'nin eseri karşılaştırıldığında temel kuralların, tanımların, bölümlenmelerin ve genel olarak ifadelerin hemen hemen aynı cümle ve kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Eserin düzeni de genellikle Pezdevî'nin *Usûl*'ünü izlemektedir. Ancak huruf-i meani konusu eserin sonuna alınmıştır.³² Bunun dışında büyük ölçüde Pezdevî'nin ifadeleri kimi zaman takdim-tehir edilerek, kimi zaman özetlenerek takip edilmektedir. Özetleme veya farklı değerlendirme sebebiyle bazı konularda yapılan taksimlerde kısımların sayısı azaltılmaktadır. Ancak bunlar esas konulardan ziyade teferruat sayılabilecek konularda yapılmaktadır. Mesela eda edileceği vakit yönünden vacip mutlak ve mukayyet kısımlarına ayırdıktan sonra mukayyet vacip Pezdevî tarafından dört kısma ayrılırken, Ahsiketî bu kısımları üçe düşürmüş ve geriye kalan bir kısmı mutlak olarak değerlendirmiştir.³³ Pezdevî ikrahı üç kısma ayırırken Ahsiketî iki kısma ayırmıştır.³⁴

Müntehab'ı neşreden Avazi'nin bu eseri *Usûlü'l-Pezdevî* ile mukayese ederken yaptığı bazı tespitler isabetli değildir. Ahsiketî'nin Pezdevî'ye muhalefet ettiği yerler bulunduğunu ifade ettikten sonra Avazi'nin, mesela kölenin bağını çözüp kaçmasına sebebiyet verme ve ahırın veya kafesin kapısını açıp hayvanın veya kuşun kaçmasına sebebiyet vermeyi Pezdevî'nin sebep, Ahsiketî'nin ise şart olarak değerlendirdiği yönünde verdiği bilgi isabetli değildir. Zira hem Pezdevî hem de Ahsiketî bu durumu sebep hükmündeki şartta örnek olarak vermişlerdir.³⁵ Yine Avazi Ahsiketî'nin mecaz konusunda Pezdevî'ye ilaveten bazı tanım ve taksimler yaptığını söylerken isabet edememiştir; zira bahsettiği ilave hususlar Pezdevî'de aynen bulunmaktadır.³⁶ Başka bir meselede ise Avazi, Ahsiketî'nin Ebu Hanife ve Muham-

32 Bu konuyla ilgili meselelerin azlığı veya konunun usûl-i fıkhıtan çok dilbilimi konusu olması sebebiyle kitabın sonuna alındığı ifade edilmiştir; bk. Sığnaki, *Vafi*, V, 1609; Abdülaziz el-Buhari (730/1329), *Kitabü't-Tahkik*, s. 354; Emir Katib el-Etkani, *et-Tebyin*, II, 421.

33 Fahrülislam Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed el-Pezdevî (482/1089), *Usûlü'l-Pezdevî*, nşr. Said Bekdaş, Medine-Beyrut 1436/2014, s. 161-171; Ahsiketî, *Müntehab*, naşirin girişi, s. 151-152, metin: s. 250-253.

34 Pezdevî, *Usûl*, s. 781; Ahsiketî, *Müntehab*, s. 324.

35 Pezdevî, *Usûl*, s. 698-699; Ahsiketî, *Müntehab*, naşirin girişi, s. 152, metin: s. 305.

36 Pezdevî, *Usûl*, s. 225; Ahsiketî, *Müntehab*, naşirin girişi, s. 153, metin: s. 237-238.

med b. Hasan'ın bir görüşüne karşı çıktığını zannetmiştir; ancak bu zannında da isabet edememiştir.³⁷ Dolayısıyla mezkûr çalışmanın tahlil yönü zayıf olmakla birlikte eserin ilk defa ilmi usûllere uygun şekilde neşredilmiş olması bu eserin tahkik ve incelenmesine yönelik atılmış önemli bir adım sayılmalıdır.

IV. Müntehab Üzerine Yapılan Çalışmalar

A. Şerhler

1. Şemsüleimme el-Kerderi (559-642/1164-1244): Muhammed b. Abdüssettar b. Muhammed, Ebu'l-Vecd Şemsüleimme, Şemseddin el-İmadi el-Beratekini el-Kerderi. Harizm bölgesinde Kerder'e bağlı Beratekin kasabasında doğmuştur. Debusi ve Serahsi'den sonra usûl-i fıkıh ilmini ihya ettiği ifade edilmiştir. Yetiştirdiği pek çok öğrenci arasında kızkardeşinin oğlu Haherzade, Hamidüddin ed-Darir ve Ebu'l-Berekat en-Nesefi bulunur. Buhara'da vefat etmiştir. *Şerhu Muhtasari'l-Ahsiketi* adlı eseri Kasım b. Kutluboğa Kerderi'ye nisbet etse de bu bilgi ihtiyatla karşılanmalıdır. Zira Kerderi Ahsiketi'nin muasırı olup ondan bir yıl önce vefat etmiştir.³⁸

2. Muhammed b. eş-Şerif el-Haseni es-Semerkandi (702/1303). *Şerhu'l-Müntehab* adlı eserinin bir yazması bulunmaktadır.³⁹ Müellifin adı eserin dibace kısmında "Muhammed b. eş-Şerif el-Haseni es-Semerkandi" şeklinde zikredilmektedir. Zahriyesinde yeni bir hatla müellifin adı "Seyyid-i Hâkim-i Semerkandi" şeklinde kaydedilmiştir. Bu zat muhtemelen hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Şemseddin Muhammed b. Eşref el-Hüseyni (veya el-Haseni) es-Semerkandi'dir. Bu zatın kelim, mantık, cedel ve hendese gibi alanlarda eserleri bulunmaktadır. Özellikle *Adab-ı Semerkandi* adlı cedel ve *Eşkalü't-te'sis* adlı geometri üzerine yazdığı iki eser Osmanlı medreselerinde yaygın biçimde okunmuştur.⁴⁰

37 Pezdevi, *Usûl*, s. 224; Ahsiketi, *Müntehab*, naşirin girişi s. 154, metin: s. 240.

38 Şemseddin Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşki ez-Zehebi (748/1348), *Tarihü'l-İslam ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lam*, nşr. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut 1424/2003, XIV, 424; a.mlf., *Siyerü a'lami'n-nübela*, nşr. Şuayb el-Arnaut ve diğerleri, Beyrut 1405/1985, XXIII, 112-113; Salahaddin Halil b. Aybek es-Safedi (764/1363), *el-Vafi bi'l-vefeyat*, nşr. Ahmed el-Arnaut – Türki Mustafa, Beyrut 1420/2000, III, 209; Kureşi, *Cevahir*, III, 228-230; Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, s. 267-268; Kınalızade, *Tabakat*, II, 185; Ali el-Kari, *Esmar*, II, 605; Leknevi, *Fevaid*, s. 177; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-arifin*, II, 122; Brockelmann, *GAL*, I, 474; *Suppl.*, I, 653-654; II, 316; Zirikli, *A'lam*, VII, 28; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 410; Ahmet Özel, "Kerderi, Şemsüleimme", *DİA*, 2002, XXV, 276-277.

39 Süleymaniye Ktp., Fatih 1310. Ayrıca bk. *el-Fihrisü's-şamil*, V, 569. Kütüphanenin katalogunda bu eserin Seyyid Şerif Cürcani'nin *Şerhu'l-Müntehab*'sı olduğu gözükmemektedir. Ancak yazmayı incelememiz sonucunda eserin *Şerhu'l-Müntehab* olduğu tespit edilmiştir. Yazma eski olmakla birlikte tarih kaydı yoktur.

40 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunun*, I, 40; II, 1075, 1326; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-arifin*, II, 106; Yusuf b. İlyan

3. Ebu'l-Fazl en-Nuri (703/1304 sonrası): Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Münir (veya Mübin), Ebu'l-Fazl en-Nuri. Hanefî âlimdir. Hakkında başka bilgi bulamadık. *el-Müntecceb* (veya *el-Müntehab*)⁴¹ *şerhu'l-Müntehab* adlı eserinin yazması bulunmaktadır.⁴² Yazmasının dibacesinde müellifin adı Ebul-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Münir en-Nuri, eserin adı noktasız şekilde *el-Müntecceb* (veya *el-Müntehab*) *fi şerhil-Müntehab* biçiminde yazılmıştır. Müellif eserini Mardin'de 694 (1294-1295) senesinde bitirmiştir. Bu sebeple vefatının 694'ten sonra olduğu söylenmiştir. Ancak Zahiriyye Ktp.'ndeki bir nüshanın sonunda yazım tarihi olarak 703 senesi verilmiş ve müellifinin hayatta olduğunu gösteren ifadeler kullanılmıştır.⁴³

4. Hafızuddin en-Nesefi (710/1310): Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Ebu'l-Berekat Hafızuddin en-Nesefi. Meşhur Hanefî fakih, usûlcü, kalamcı ve müfessirdir. Buhara yakınındaki Nesef'e (Nahşeb, Karşı) mensuptur. Nesefi'yi mezhepte müctehid sayanlar vardır. Tefsir, fıkıh, usûl ve kelamla ilgili meşhur eserleri bulunmaktadır. Usûle dair *Menar* ve fıkha dair *Kenz* metinleri meşhurdur. *el-Müntehab* üzerine biri kısa biri uzun olmak üzere iki şerhi bulunmaktadır. Nesefi, uzun olan *Şerhu'l-Müntehab*'ın mukaddimesinde önce gençliğinde öğrencilerin talebi üzerine kısa bir şerh telif ettiğini, sonra yine başkalarının talebi üzerine daha uzun olan bu şerh yazdığını ifade etmiştir.⁴⁴ Bu şerh tez olarak çalışılmış ve basılmıştır. Özet ve faydalı olmakla nitelenen kısa şerhin⁴⁵ günümüze ulaşan bir nüshası bulunamamıştır.⁴⁶

Serkis (1351/1932), *Mucemü'l-matbuati'l-Arabiyye ve'l-muarrebe*, Kahire 1346/1928, II, 1046; Zirikli, *A'lam*, VI, 39; İlhan Kutluer, "Semerkandi, Muhammed b. Eşref", *DİA*, 2009, XXXVI, 475-477.

- 41 Bağdatlı tarafından *İzahu'l-meknun*'da *Müntehab*, *Hediyetü'l-arifin*'de ise *Müntecceb* adıyla kaydedilmiştir.
- 42 Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1429, 270 vr., tarihi: 711, katip: Muhammed b. Muhammed b. Mes'ud, yurefu bi'l-Mansur es-Semerkandi.
- 43 Bağdatlı tarafından *İzahu'l-meknun*'da *Müntehab*, *Hediyetü'l-arifin*'de ise *Müntecceb* adıyla kaydedilmiştir; bk. Bağdatlı, *İzahu'l-meknun*, II, 569; a.mlf., *Hediyetü'l-arifin*, II, 138; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 684-685; Susi, *Mucem*, s. 510.
- 44 Nesefi, *Şerhu Hafızuddin en-Nesefi li-Kitabi'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb*, nşr. Salim Ögüt, İstanbul 2003, s. 3-4. Bu eser Mekke, Ümmü'l-kura Üniversitesi'nde 1988 yılında tamamlanan doktora tezinin basılmış halidir.
- 45 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunun*, II, 1849.
- 46 Kureşi, *Cevahir*, II, 294-295; Cemaleddin Yusuf ibn Tağriberdi el-Atabeki (874/1470), *el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfi bade'l-Vafi*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-amme li'l-kitab, ts., VII, 71-73; Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, s. 174-175; Kınalızade, *Tabakat*, II, 207-209; Ali el-Kari, *Esmar*, II, 454-456; Leknevi, *Fevaid*, s. 101-102; Brockelmann, *GAL*, I, 475; II, 250-253; *Suppl.*, I, 644, 761, 764; II, 263-268; Abdullah Mustafa el-Meragi, *el-Fethü'l-mübin fi tabakati'l-usüliyyin*, nşr. Muhammed Ali Osman, Kahire 1366/1947, II, 108; Zirikli, *A'lam*, IV, 67-68; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 228; Muhammed Mazhar Beka, *Mucemü'l-usüliyyin (A'lamu usûli'l-fikhi'l-İslami ve musannefatuhum)*, Mekke 1420, III, 9-32; Susi, *Mucem*, s. 300-301; Murteza Bedir, "Nesefi, Ebü'l-Berekat", *DİA*, 2006, XXXII, 567-568.

5. Hüsameddin es-Sıgnaki (714/1314): Hüseyin b. Ali b. Haccac, Hüsameddin el-Buhari es-Sıgnaki, Seyhun nehri kıyısındaki Sıgnak (Suğnak) şehrine mensuptur. Maverünnehir'de Maymergî ve Neseî gibi âlimlerden tahsilini tamamlayan Sıgnaki Buhara, Nisabur, Bağdat, Şam ve Kahire'de ders vermiştir. Halep ya da Merv'de vefat etmiştir. Zamanında Hanefî mezhebinin büyük âlimlerinden birisiydi. Fıkıh, akaid, nahiv, sarf ve usûle dair eserleri vardır. *el-Vafi fi şerhi'l-Muhtasar* adlı eseri tez olarak çalışılmış ve basılmıştır.⁴⁷ Sıgnaki eserinin sonunda bu şerhi 20 Safer 692 (30 Ocak 1293) tarihinde Ahsiketi'nin camisinde okuttuğunu ve türbesinde bitirdiğini kaydetmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla Sıgnaki bu eseri Buhara'da telif etmiş olmaktadır.

6. Abdülaziz el-Buhari (730/1329): Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed, Alaeddin el-Buhari, Hanefî fakih ve usûlcüdür. Hocaları arasında amcası Fahreddin Maymergi ve Hafızuddin Buhari, öğrencileri arasında Kıvamüddin Kaki bulunur. *Usûl'l-Pezdevi* üzerine yazdığı *Keşfü'l-esrar* adlı şerhi meşhurdur. Bu şerhten sonra telif ettiği⁴⁹ *Kitabü't-Tahkik* (veya *Gayetü't-tahkik*) *şerhu'l-Müntehab* adlı eseri matbudur.⁵⁰ Tez olarak da çalışılmıştır.⁵¹ Abdülaziz el-Buhari *Müntehab'ı* amcası ve hocası Fahreddin el-Maymergî'den, o da müellifi Ahsiketi'den rivayet etmektedir.⁵² Muhtemelen bu sebeple *Kitabü't-Tahkik*'in bir nüshası yanlışlıkla Abdülaziz el-Buhari'nin hocası Fahreddin el-Maymergî'ye nisbet edilmiştir.⁵³ Müellifin bu eserine yöneltilen eleştirileri cevapladığı *Reddü kavadihi't-Tahkik* adlı çalışması da tez olarak çalışılmıştır.⁵⁴

47 nşr. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemani, I-V, Kahire 1423/2003, matbu doktora tezi (Mekke, Ümü'l-kura Üniversitesi'nde 1417/1997 yılında tamamlanmıştır). Eserin adını Sıgnaki böyle vermektedir; bk. *a.e.*, V, 1719. Ayrıca bk. Kureşi, *Cevahir*, II, 114-116; İbn Tağrıberdi, *Menhel*, V, 163-166; Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, s. 160-161; Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Süyuti (911/1505), *Buğyetü'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nuhat*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts., I, 537; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunun*, I, 81; II, 1848; Leknevi, *Fevaid*, s. 62; Bağdatlı, *Hediyetü'l-arifin*, I, 314; Brockelmann, *GAL*, II, 116; *Suppl.*, II, 142; Meragi, *Feth*, II, 112; Zirikli, *A'lam*, II, 247; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, I, 566, 623; Beka, *Mucem*, II, 71-73; Susi, *Mucem*, s. 191-192; Rahmi Yaran, "Sıgnaki", *DİA*, 2009, XXXVII, 164-166.

48 Sıgnaki, *Vafi*, V, 1719.

49 Abdülaziz el-Buhari, *Kitabü't-Tahkik*, Leknev 1293/1876, s. 2.

50 Leknev 1288/1871, 1293/1876.

51 Camiatü'l-Ezher'de yüksek lisans tezlerinde tahkik edilmiştir (Dirase ve tahkik: en-Necdi Ahmed Muhammed el-İsavi, 1403/1983; Hüseyin Receb Kekuza, 1404/1984; Cemal Hamid Seyyid Merzuk, 2003; Ahmed Reşid Abdülgani, 2004).

52 Abdülaziz el-Buhari, *Kitabü't-Tahkik*, s. 3.

53 *Bernamecül'l-Mektebeti'l-Halidiyye el-umumiyye*, Amman 1400/1980 (Kudüs 1318/1900 baskısından ofset), s. 25, nr. 26; Carl Brockelmann, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi* (nakalehu ile'l-Arabiyye es-Seyyid Yakub Bekir, Abdülhalim en-Neccar), Kahire 1993, VI, 347; doğrusu için bk. Nazmi el-Cu'be, *Fihris mahtutati'l-Mektebeti'l-Halidiyye el-Kuds*, Londra 1427/2006, s. 261, nr. 464.

54 Dirase ve tahkik: Abdülaziz b. Yahya eş-Şenkiti, doktora tezi, el-Camiatü'l-İslamiyye (Medine),

7. Taceddin İbnü't-Türkmani (681-744/1282-1343): Ahmed b. Osman b. İbrahim, Taceddin Ebu'l-Abbas İbnü't-Türkmani el-Mardini, Hanefî fihî, usûl, hadis, edebiyat, mantık, kelim ve astronomide söz sahibidir. Aslen Mardinli olup Kahire'de doğmuş ve yetişmiştir. Kadı naipliği yapmış ve Kahire'de vefat etmiştir. Birçok ilim dalında eserleri olmakla birlikte bunların çoğu yarım kalmıştır. *Ta'lika ale'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb* adlı bir eseri bulunmaktadır. Bağdatlı, İbnü't-Türkmani'ye *Ta'lika ale't-Tebyin şerhi'l-Müntehab li'l-Etkani* adında bir eser nisbet etmiştir. Ancak Etkani 758/1357 yılında vefat etmiş olup, kendisinden yaşça küçük olduğundan bu eserin ona ait olması pek muhtemel değildir.⁵⁵

8. Muinuddin ed-Dehlevi (755/1354): Muinuddin el-İmrani ed-Dehlevi, Hanefî fakih ve usûlcüdür. Delhi'de âlimlerin önde geleniydi. Fıkıh, usûl ve belagat alanında telif ettiği eserleri arasında *Şerhu'l-Hüsami* bulunmaktadır.⁵⁶

9. Emir Katib el-Etkani (685-758/1286-1357): Emir Katib (veya Lütfulah) b. Emir Ömer b. Emir Gazi, Ebu Hanife Kıvamüddin el-Farabi el-Etkani (veya İtkani) el-Otrari. Seyhun nehri kenarındaki Farab şehrine bağlı Etkan beldesinde doğmuştur. Otrar Farab'ın diğer adıdır ya da Farab bölgenin, Otrar ise bu bölgenin merkezinin adıdır. Meşhur Hanefî âlimlerdendir. Etkan, Nisabur ve Buhara gibi şehirlerde İslami ilimleri tahsil ettikten sonra Şam, Kahire ve Bağdat'ta müderrislik ve kadılık yapmıştır. Fıkıh, usûl, nahiv, feraiz ve hesap alanlarında telif ettiği eser-

- 1434/2013. Hayatı ve eserleri için bk. Kureşi, *Cevahir*, II, 428; Kasım b. Kutluboğa, *Tacüt-teracim*, s. 188-189; Kınalızade, *Tabakat*, III, 8-9; Takıyyüddin b. Abdülkadir el-Gazzi el-Mısrî et-Temimi (1010/1601), *et-Tabakati's-seniyye fi teracimi'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulvî, Riyad-Kahire 1403-1410/1983-1989, IV, 345; Ali el-Kari, *Esmar*, II, 480-481; Leknevi, *Fevaid*, s. 94-95; Bağdatlı, *Hediyetü'l-arifin*, I, 581; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 637, 654; II, 268; Meragi, *Feth*, II, 136; Zirikli, *A'lam*, IV, 13-14; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 157-158; Beka, *Mucem*, II, 207-208; Susi, *Mucem*, s. 282-283; Fahrettin Atar, "Abdülaziz el-Buhari", *DİA*, 1988, I, 186-187.
- 55 Zehebi, *el-Mucemü'l-muhtas bi'l-muhaddisin*, nşr. Muhammed el-Habib el-Heyle, Taif 1408/1988. s. 29; a.mlf., *el-İber fi haberi men gaber*, nşr. Ebu Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut 1985 (1405-06), IV, 133; a.mlf., *Mucemü'ş-şüüh el-kebir*, nşr. Muhammed el-Habib el-Heyle, Taif 1408/1988, I, 74-75; Safedi, *A'yanü'l-asr ve a'vanü'n-nasr*, nşr. Ali Ebu Zeyd ve diğerleri, Beyrut 1418/1998, I, 284; a.mlf., *Vafi*, VII, 121-122; Kureşi, *Cevahir*, I, 197-198; Şihabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalani (852/1449), *ed-Dürerü'l-kamîne fi a'yanü'l-mietî's-samîne*, nşr. Muhammed Abdülmuid Han, Haydarabad 1392/1972, I, 232-233; İbn Tağriberdi, *Menhel*, I, 382-385; Kasım b. Kutluboğa, *Tacüt-teracim*, s. 115-117; Süyuti, *Buğye*, I, 334; Temimi, *Tabakat*, I, 389; Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmad el-Hanbelî (1089/1679), *Şezeratü'z-zeheb fi ahbarî men zeheb*, nşr. Mahmud el-Arnaut, Dımaşk-Beyrut, 1406/1986, VIII, 243; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunun*, II, 1849; Leknevi, *Fevaid*, s. 25-26; Bağdatlı, *Hediyetü'l-arifin*, I, 109; Meragi, *Feth*, II, 150; Zirikli, *A'lam*, I, 167; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, I, 192; Beka, *Mucem*, I, 159-160; Susi, *Mucem*, s. 85-86; H. Mehmet Günay, "İbnü't-Türkmani, Taceddin", *DİA*, 2000, XXI, 235.
- 56 Gulam Ali Azad el-Beligrani (1220/1785), *Sühbatü'l-mercan fi asari Hindustan*, nşr. Muhammed Said et-Tureyhi, Beyrut-Bağdat 2015, s. 86; Muhammed Sıddık Han el-Kannevci (1307/1890), *Ebcedü'l-ulum*, Beyrut 1423/2002, s. 694; Abdülhay b. Fahreddin et-Talibi el-Haseni (1341/1923), *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesami' ve'n-nevazır: el-İlam bi-men fi tarihi'l-Hind mine'l-a'lam*, Beyrut 1420/1999, II, 212; Beka, *Mucem*, III, 23.

leri arasında *et-Tebyin şerhu'l-Müntehab* da bulunmaktadır. Giriş kısmında bu şerhi 20-30 yaşları arasında telif ettiğini, sonunda ise Hicaz yolunda uğradığı Tüster'de⁵⁷ 716 yılının Berat gecesinde, yani 15 Şaban 716 (2 Kasım 1316) tarihinde bitirdiğini bildiren Etkani'nin bu eseri matbudur.⁵⁸

10. Sadeddin ed-Dehlevi (VIII. asır): Mahmud b. Muhammed, Ebu'l-Fezal Sadeddin ed-Dehlevi, Kureşi (775/1373) Sadeddin ed-Dehlevi'yi ve *İfazatü'l-envar fi izaeti Usûli'l-Menar*⁵⁹ adlı *Menar* şerhini zikretmektedir.⁶⁰ *Müntehab* üzerine *Miftahu'l-usûl* adında bir şerhi bulunmaktadır. Bir yazması 739 (1337-38) tarihli olduğuna göre *Miftahu'l-usûl* bu tarihten önce telif edilmiş olmalıdır. Biri hariç gördüğümüz nüshalarında müellif adı zikredilmemiştir.⁶¹ Süleymaniye Ktp., Karaçelebizade 82'de kayıtlı olan nüshanın zahriyesinde "*Şerhul-Ahsiketi el-müsemma bi-Miftahi'l-usûl li'd-Dehlevi şarihi'l-Menar*" yazılıdır. Katalogda da bu nüsha Sadeddin Mahmud b. Muhammed ed-Dehlevi'ye nisbet edilmiştir. *el-Fihrisü'ş-şamil*'de ise yanlışlıkla bu eser Nesefi'nin şerhi olarak kaydedilmiştir.⁶²

57 Asıl adı Şüşter olan bu tarihi şehir günümüzde İran sınırları içinde, bu ülkenin güneybatısında yer almaktadır; bk. Rıza Kurtuluş, "Şüşter", *DİA*, 2010, XXXIX, 276-277.

58 Etkani, *et-Tebyin*, nşr. Sabir Nasr Mustafa Osman, Küveyt 1420/1999, I, 115; II, 498 (matbu doktora tezi). Safedi ve İbn Nasırüddin gibi eski müellifler bu zatın nisbesini "Etkani" şeklinde zaptederken, sadece Leknevi "İtkani" şeklinde zabtını nakleder; hayatı ve eserleri için bk. Safedi, *A'yan*, I, 622-627; Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir ed-Dımaşki (774/1373), *el-Bidaye ve'n-nihaye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize 1418/1997, XVIII, 209; İbn Rafi, *Vefeyat*, II, 205-206; Kureşi, *Cevahir*, IV, 128-129; İbn Nasırüddin (842/1438), Şemseddin Muhammed b. Abdullah ed-Dımaşki, *Tavzihi'l-Müştebih*, nşr. Muhammed Nuaym el-Araksusi, Beyrut 1993, I, 129-130; Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizi (845/1442), *es-Süluk li-marifeti düveli'l-müluk*, nşr. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1418/1997, IV, 233; İbn Hacer, *Dürrer*, I, 493-496; İbn Tağriberdi, *en-Nücumü'z-zahire fi muluki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire: Vezaretü's-Sekafe, ts., X, 325-326; a.mlf., *Menhel*, III, 101-103; Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, s. 138-140; Süyuti, *Buğye*, I, 459-460; a.mlf., *Hüsnü'l-muhadara fi tarihi Mısır ve'l-Kahire*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire 1387/1967, I, 470; Zeyneddin Abdülbasit b. Halil el-Kahiri el-Malati (920/1514), *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Beyrut 1422/2002, I, 292; Kunalzade, *Tabakat*, III, 41; Temimi, *Tabakat*, II, 221-224; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunun*, II, 1825; İbnü'l-İmad, *Şezerat*, VIII, 316-318; Muhammed b. Ali eş-Şevkani (1250/1834), *el-Bedrü't-tali bi-mehasini men ba'de'l-karni's-sabi'*, Beyrut: Darü'l-Marife, ts., I, 158-159; Leknevi, *Fevaid*, s. 50-52; Brockelmann, *GAL*, I, 466; II, 95; *Suppl.*, I, 645; II, 87; Meragi, *Feth*, II, 174; Zirikli, *A'lam*, II, 14; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, I, 398; Beka, *Mucem*, I, 285-286; Susi, *Mucem*, s. 404-406; Ahmet Akgündüz, "İtkani", *DİA*, 2001, XXIII, 464-465. Etkani'nin doğum tarihi 19 Şevval 685 (8 Aralık 1286) olduğuna göre eserini 30 yaşını doldurmadan bitirdiği anlaşılmaktadır; bk. Akgündüz, aynı yer.

59 nşr. Halid Muhammed Hanefi, Riyad 1426/2005.

60 Hayatı ve eserleri için bk. Kureşi, *Cevahir*, III, 450; Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, s. 294-295; Katip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ila tabakati'l-fuhul*, nşr. Mahmud Abdülkadir el-Arnaud, İstanbul 2010, III, 317; Bağdath, *Hediyyetü'l-arifin*, I, 470; Haseni, *Nüzhetü'l-havatur*, II, 209-210; Meragi, *Feth*, III, 56; Zirikli, *A'lam*, IV, 99; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 828; Beka, *Mucem*, III, 18; Susi, *Mucem*, s. 304.

61 Süleymaniye Ktp., Laleli 744, tarihi: 739; Şehid Ali Paşa 659, katibi: Resul b. Muhammed b. Resul, tarihi: 856; Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 1734, 220 vr.; nr. 1818, 193 vr.

62 *el-Fihrisü'ş-şamil*, X, 159-160.

11. Safiyyüddin er-Rudevlevi (819/1417): Safiyyüddin b. Nasıruddin b. Nizameddin er-Rudevlevi, Hindistan'da yaşamış Hanefî âlimlerdendir. Sarf, nahiv ve usûl alanlarında eserleri vardır. Bunların arasında *Şerhu'l-Müntehab el-Hüsami* de bulunmaktadır. Müellif *Ma'dinü'l-usûl* adlı eserinde bu eserden söz etmektedir.⁶³

12. Meçhul bir müellif (846/1442 civarı). Meçhul bir müellife ait *Şerhu'l-Müntehab* adlı bu eserin yazmasında önce *Müntehab*'ın metni (1-81 vr.), sonra şerhi (82-143 vr.) yazılmıştır. Kâtibin adı Ahmed b. Aydın b. Musa olup eserin 846 tarihinde yazıldığı kaydedilmiştir.⁶⁴ Kâtibin eserin müellifi olması da muhtemeldir.

13. Sadeddin el-Hayrabadi (882/1477): Sadeddin b. Kadı Buddehn⁶⁵ b. Şeyh Muhammed el-Kidvai el-Hayrabadi, Hintli Hanefî alim ve mutasavvıftır. Usûl ve nahiv alanında eserleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de *Şerhu'l-Hüsami* adındaki eseridir.⁶⁶

14. Abdülhakim es-Siyalkuti (988-1067/1580-1656): Abdülhakim b. Şemseddin Muhammed, Melikü'l-ulema es-Siyalkuti el-Hindi, Pencab bölgesinde bulunan Siyalkut'ta doğmuş ve yetişmiştir. Hocaları arasında İmam-ı Rabbani de bulunur. Hindistan Sultanı Şah Cihan döneminde âlimlerin önde geleni olduğu ve Sultan'ın sürekli kendisine danışarak hareket ettiği belirtilmiştir. Usûl, mantık, tefsir, kelim, nahiv ve belagat alanlarında eserleri bulunmaktadır. Mazhar Beka gibi bazı araştırmacılar tarafından Siyalkuti'ye *Haşiye ale'l-Hüsami* adlı bir çalışma nispet edilse de bu eserin ona aidiyeti şüphelidir.⁶⁷

15. Ebu Yusuf Muhammed b. Yakub b. Ali el-Benani⁶⁸ el-Lahuri (1098/1686). el-Mevlevi el-Hüsami namıyla meşhurdur. Hintli âlimlerdendir. Lahor'da doğmuş ve yetişmiştir. Şahcihan döneminde kazaskerlik yapmıştır. Delhî'de vefat etmiştir. Kütüb-i sitte üzerine şerhleri, fıkıh, tefsir ve sarfla ilgili eserleri

63 <http://kadi.sa/Browse.aspx?id=yzg3oe9wulyco2z7rk6ogc5qyzu3xtrbzn3xgueocjpe30ezsbi-uwpb8soxn6nr&p=2&m=165> (erişim: 02/12/2017). Hayatı ve eserleri için bk. Haseni, *Nüzhe*, III, 256; Beka, *Mucem*, II, 144.

64 Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 1711.

65 Haseni tarafından bu şekilde zapt edilmiştir; bk. *Nüzhe*, III, 240.

66 Beligrami, *Sübhâtü'l-mercan*, s. 93; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-arifin*, I, 385-386; Haseni, *Nüzhe*, III, 252; Beka, *Mucem*, II, 119; Susi, *Mucem*, s. 219. Mazhar Beka vefat tarihinin 802 olduğunu kaydetse de diğer kaynaklardan bunun isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

67 Muhammed Emin b. Fazlullah el-Hamebi el-Muhibbi (1111/1699), *Hülasatü'l-eser fi a'yanil-karnil-hadi aşer*, Beyrut: Darü Sadır, ts., II, 318-319; Beligrami, *Sübhâtü'l-mercan*, s. 132-133; Kannevci, *Ebcedü'l-ulum*, s. 701-702; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-arifin*, I, 504; Haseni, *Nüzhetü'l-havatr*, V, 558; Brockelmann, *GAL*, II, 550; *Suppl.*, II, 613-614; Meragi, *Feth*, III, 98; Zirikli, *A'lam*, III, 283; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 60; Adil Nüveyhiz, *Mucemü'l-müfessirin min sadri'l-islam hatta'l-asri'l-hazır*, Beyrut 1409/1988, I, 258; Beka, *Mucem*, II, 164; Susi, *Mucem*, s. 251; Mustafa Akçay, "Siyalkuti", *DİA*, 2009, XXXVII, 292-293.

68 Kimi kaynaklarda matbaa hatası olarak "Benani" şeklinde kaydedilmiştir.

vardır.⁶⁹ *el-Müntehabü'l-Hüsami* üzerine yazdığı *Haşiyetü's-Sami* adlı eserini Kabil'de telif etmiştir. Bu eser matbudur.⁷⁰

16. Eyyubizade el-Mostari (1061-1119/1651-1707): Mustafa b. Yusuf b. Murad el-Eyyubi, Eyyubizade el-Mostari, Mostar'da doğmuştur. İstanbul'da, sonra Mostar'da müderris olmuş, ardından Mostar müftülüğüne getirilmiştir. Mostar'da bu zatın türbesi bilinmekte ve ziyaret edilmektedir. Usûl, felsefe, kelam ve başka alanlarda telif ettiği 26 çalışmadan biri de *Muhtecebü'l-husûl fi şerhi Müntehabi'l-usûl* adlı eseridir. Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki (nr. 3858) müellif nüshasında eserin adı bu şekilde kaydedilmiş olmakla birlikte bazı kaynaklarda *Müntehabü'l-usûl* adıyla verilmiştir.⁷¹

17. Abdülhak b. Muhammed Mir ed-Dehlevi (1267-1334/1851-1917). Hintli âlimlerdendir. Pencab'da doğmuştur. Önce kendi bölgesinde, sonra Muradabad ve Delhi'de ilim talep etmiştir. Ardından Delhi'de müderris olmuş, bir süre sonra ders vermeyi bırakıp sadece eser telifiyle meşgul olmuştur. Tefsir ve diğer alanlarda yazdığı Urduca eserleri Hindistan'da meşhurdur. Sonunda ifade ettiği üzere *en-Nami şerhu'l-Hüsami* adlı eserini 1296 (1878-79) yılında Delhi'de 30 yaşındayken bitirmiştir. Bu eser matbudur.⁷² Ayrıca bir yüksek lisans tezinde tahkik ve tahlil edilmiştir.⁷³

18. Fazlıhak Ahundzade İslamfuri. Hintli âlimlerdendir. *Dekaiku'l-usûl* adlı eseri *Müntehab* üzerine yazılmış bir haşiye olup matbudur.⁷⁴

69 Haseni, *Nüzhe*, V, 665-666; <http://www.aahlaldeath.com/vb/showthread.php?t=364498> (erişim: 11/10/2017).

70 Delhi 1308-1310 (1891-1893), I-II; bk. Brockelmann, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi*, III, 348; Ahmed Han, *Mucemu'l-matbuati'l-Arabiyye fi şibhi'l-karrati'l-Hindiyye*, Riyad 1421/2000, s. 462. Bir yazması için bk. <http://kadl.sa/item.aspx?id=sp6LIX5N7RiklydM5laaD23kmbzlQgCx9srlw89A12fJxX62aLnvXE-B5ApLCI> (erişim: 11/10/2017).

71 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunun*, II, 1657; Muhammed Halil b. Ali el-Muradi (1206/1791), *Silkü'd-dürrer fi a'yanî'l-karnî's-sani aşer*, Beyrut 1408/1988, IV, 218-219; Bursalı Mehmed Tahir (1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-1342, II, 30-32; Bağdatlı, *İzahu'l-meknun*, II, 524; a.mlf., *Hediyyetü'l-arifin*, II, 443; Muhammed b. Muhammed el-Bosnevi el-Hancı (XIV. Yüzyıl), *el-Cevherü'l-esna fi teracimi ulemai ve şuarai Bosna*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Cize 1413/1992, s. 179-182; Zirikli, *A'lam*, VII, 247; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 859-860; 889; Susi, *Mucem*, s. 552; Amir Ljubovic, "Eyyubizade Mustafa", *DİA*, 1995, XII, 33-34.

72 Delhi 1310; 1326 (1908), I-II, 192+172 sayfa; Karaçi 1430/2009, 1431/2010, 358 sayfa. Müellifin ayrıca Bihari'nin *Süllemü'l-ulum* adlı mantıkla ilgili eserine *Şerhu't-tasavvurat ve't-tasdikat* adlı şerhi vardır; bk. Serkis, *Mucem*, II, 1272; Zirikli, *A'lam*, III, 282; Kehhale, *Mucem*, II, 59; Beka, *Mucem*, II, 161; Yusuf el-Mar'aşlı, *Nesri'l-cevahir ve'd-dürrer fi ulemai'l-karnî'r-rabii aşer*, Beyrut 1427/2006, s. 636. Ancak bir kaynakta adı yanlışlıkla Ahmed b. Abdülhak ed-Dehlevi şeklinde geçmektedir; bk. Brockelmann, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi*, VI, 347.

73 Eymen Fevzi el-Kavukci, *Camiatü Beyrut el-İslamiyye*, 2003; bk. <http://www.biu.edu.lb/pages/majors/masters/detaildthesis.php?var=NQ> (erişim: 1/11/2017).

74 Delhi 1300 (1882-83), 160 sayfa; bk. Brockelmann, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi*, VI, 348; Ahmed Han, *Mucemu'l-matbuati'l-Arabiyye fi şibhi'l-karrati'l-Hindiyye*, s. 336.

19. Muhammed Feyzü'l-Hasan el-Kenkuhi. Hintli âlimlerdendir. *el-Müntehabü'l-Hüsami* üzerine yazdığı *et-Ta'liku'l-hami* adlı haşiyesi matbudur.⁷⁵

20. Mevlevi Muhammed İbrahim. Hintli âlimlerdendir. *Havaşi ale'l-met-ni's-sami el-maruf bi'l-Hüsami* adlı eseri matbudur.⁷⁶

21. Muhammed Nizameddin Kureşi el-Kiranevi. Hintli âlimlerdendir. *en-Nizami şerhu'l-Hüsami* adlı eseri matbudur.⁷⁷

22. Mühtedin Veled Bünyamin b. Hacı Muhammed b. İsmail. Hintli âlimlerdendir. *Müntehab* üzerine yazdığı *Şerhu Hafızıyyeti'l-usûl* adlı şerhin yazması bulunmaktadır.⁷⁸

23. Muhammed Nur Guzeyni. Hintli âlimlerdendir. *Ferahu's-selil (sail?) ve'l-mes'ul fi şerhi'l-Müntehab fi'l-usûl* adlı eserinin XIII. (XVIII-XIX) asırda yazılmış bir nüshası bulunmaktadır.⁷⁹

24. Veliyyüddin Muhammed Salih el-Ferfur. Muasır müelliflerden olan Ferfur *Müntehab* üzerine *el-Müzheb fi usûli'l-mezheb ale'l-Müntehab* adlı şerhi yazmıştır.⁸⁰

Ayrıca meçhul bir müellife ait *Şerhu'l-Müntehab* adlı eserin bir nüshası Londra'da bulunmaktadır.⁸¹ Bu nüshanın yukarıda adı geçen eserlerden birine ait olması da muhtemeldir.

B. Diğer Çalışmalar

Meçhul bir müellifin (760/1358 civarı) *el-Kamil şerhu's-Şamil fi'l-usûl* adlı bir eserinin yazma nüshası bulunmaktadır.⁸² Müellif önce *eş-Şamil* adlı metinde Ah-

75 Leknev 1317 (1899-1900), 190 sayfa; Lahor: İlmî Printing Press, ts., 190 sayfa; bk. Brockelmann, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi*, VI, 346; Ahmed Han, *Mucemu'l-matbuati'l-Arabiyye fi şibhi'l-karrati'l-Hindiyeye*, s. 31.

76 Leknev 1318 (1900-01); 1324 (1906-07), 106 sayfa; bk. Brockelmann, a.y.; Ahmed Han, a.y..

77 Delhi 1907 (1324-25), 2+186 sayfa; Diyo bend: el-Mektebetü'r-Rahimiyye, ts., 184 sayfa; bk. Brockelmann, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi*, VI, 346-347; Ahmed Han, a.y..

78 Brockelmann adını Mühtedin b. Veled b. Emin şeklinde vermektedir; bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 654. Ancak doğrusu yukarıda verildiği şekilde olmalıdır; bk. <http://www.ahlalhdeth.com/vb/showthread.php?t=158827> (erişim: 11/10/2017).

79 <http://library1.kuniv.edu.kw/manuscript/Scriptsvie.asp?ID=16798> (erişim: 29/11/2017).

80 Dimaşk'ta Ma'hedü'l-Fethi'l-İslami adlı müessesede çalıştığı kaydedilmiştir; bk. Veliyyüddin el-Ferfur, *el-Müzheb*, baskı yeri ve tarihi yok, Mektebetü Dari'l-Ferfur, I-II. Önsözün sonunda 1417/1996, eserin sonunda ise 1419/1998 tarihi bulunmaktadır; bk. I, 7; II, 631. Ancak bu eserde ilginç hatalar bulunmaktadır; mesela el-Ferfur'un Nesefi'ye (710/1310) ait *Keşfü'l-esrar an Usûli'l-Menar* adlı eseri Pezdevi'ye (482/1089) nisbet ettiği görülmektedir; bk. s. 21, 23.

81 British Library, Indian Office, nr. 1438; Ahsiketi, Müntehab (Avazi), naşirin girişi, s. 147.

82 Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 1835, 295 vr..

siketî'nin *Müntehab*, Habbazî'nin (691/1292) *Muğni* ve Nesefî'nin (710/1310) *Menar*'ını bir araya getirmiş, sonra bu metni *el-Kamil* adıyla şerh etmiştir. Eserin yazım tarihi 760'tır. Zahriyesinde “*Şerhu's-Şamil fi'l-usûl* li-mevlana şeyhulislam aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-Allam” ibaresinin yanında küçük hatla “ala yedi's-şeyh Ömer el-Muzafferi, şehide bi-zalik, ketebehu Abdullah el-Muzafferi, şehide bi-zalik Muhammed Ahmed el-Abbadi” yazısı bulunmaktadır. Sonunda ise *el-Kamil şerhu's-Şamil* adı verilmektedir. Müellif hattıyla yazılmış olması muhtemeldir. Kâtip Çelebi de bu eseri müellifinin adını vermeden zikretmiştir.⁸³

Ebu'l-Halil İsrail b. Demrek es-Simavi el-Hanefî adında bir zatın *el-Vafi fi usûli'l-fikh* adlı bir eseri bulunduğu, bu eserinde Ahsiketî'nin *Muhtasar*'ı ile Habbazî'nin *Muğni*'sini bir araya getirdiği belirtilmiştir.⁸⁴ Bağdatlı, bu zatın Simav kadısı Mahmud'un babası olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵ Ancak kaynaklarda bilindiği üzere meşhur Simav (Simavna) kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'in (823/1420) adı Mahmud'dur ve bu zatın böyle bir eseri olduğu bildirilmemiştir. Ayrıca Şeyh Bedreddin'in babasının adının İsrail, dedesinin adının ise Abdülaziz olduğu belirtilmiştir.⁸⁶

C. Yanlışlıkla Müntehab Üzerine Yapıldığı Söylenen Çalışmalar

Kasım b. Kutluboğa Abdülgafur b. Lokman el-Kerderî'ye (562/1166-67) Ahsiketî'nin eserinin şerhini nisbet etmiştir. Ancak Ahsiketî'nin vefat tarihinin 644/1247 olduğu göz önünde bulundurulursa bunun imkânsız olduğu anlaşılır. Kefevi ve Leknevi de bu hususa işaret etmişlerdir.⁸⁷

Müeyyedüddin Mansur b. Ahmed b. Yezid el-Harizmi el-Kaani (775/1373) adlı Hanefî fakih ve usûlcüye Bağdatlı ve onu izleyen bazı müelliflerin *Şerhu'l-Müntehab* veya *Haşiye ala Şerhi'l-Müntehab li'n-Nuri* adlı eseri nisbet etmeleri isabetli değildir. Bu hata aslında *Şerhu'l-Muğni*'ye ait bir yazmanın *Haşiye ala Şerhi'l-Müntehab* adıyla Kaani'ye nisbet edilmesinden kaynaklanmıştır.⁸⁸ Tarafımızca tetkikinden sonra bu nüshanın *Şerhul-Muğni*'ye ait olduğu anlaşılmıştır.⁸⁹

83 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunun*, II, 1023.

84 Katip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, I, 296.

85 Bağdatlı, *Hediyyetü'l-arifin*, I, 204.

86 Bk. Bilal Dindar, “Bedreddin Simavi”, *DİA*, 1992, V, 331-334.

87 Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, s. 194-195; Leknevi, *Fevaid*, s. 98-99.

88 Nuruosmaniye Ktp., nr. 983, Tarih: 814, yer: Edirne, kâtip: Yusuf b. Muhammed b. İbrahim el-Cirmani.

89 Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, s. 306; Kınalızade, *Tabakat*, III, 53-54; Katip Çelebi, *Süllem*, III, 349; a.mlf., *Keşfü'z-zunun*, II, 1749; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-arifin*, II, 474-475; Leknevi, *Fevaid*, s. 215; Meragi, *Feth*, II, 191; Zirikli, *A'lam*, VII, 297; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 912; Susi, *Mucem*, s. 554. Meragi bu zata peşpeşe iki ayrı alim gibi zikretmiştir; bk. *Feth*, II, 191-192.

Cemaleddin Yusuf b. Şahin b. Kutluboğa el-Kereki el-Mısri'nin (899/1493)⁹⁰ *Müntehab* üzerine şerhi olduğu söylenmiştir.⁹¹ Ancak bu zatın şerh ettiği eser Alaeddin et-Türkmani'nin (750/1349) *el-Müntehab fi ulumil-hadis* adlı eseridir.⁹²

Siğnaki'nin (714/1314) *Vafi* adlı *Müntehab* şerhinin Süleymaniye Ktp.'ndeki bir nüshası (Laleli, nr. 749) Brockelmann tarafından yanlışlıkla Hasan b. Ali es-Sagani'ye nisbet edilmiştir.⁹³

Abdülaziz el-Buhari'nin (730/1329) *et-Tahkik* (veya *Gayetü't-tahkik*) adlı *Müntehab* şerhine ait bir nüsha yanlışlıkla Abdülaziz el-Buhari'nin hocası Fahreddin el-Maymergi'ye nisbet edilmiştir (yk.bk.).

Avazi, Kehhale'nin Şemsü'l-eimme Muhammed b. Abdüssettar el-Kerderi'ye (642/1244) *Ahsiketi*'nin eserinin muhtasarını nisbet ettiğini iddia etmiştir.⁹⁴ Ancak Kehhale sadece "*Muhtasaru Hüsameddin el-Ahsiketi*" demektedir;⁹⁵ burada "şerh" kelimesi sehven düşmüştür; zira kaynaklarda Kerderi'ye nisbet edilen eser *Şerhu'l-Müntehab*'dir (yk.bk.).

D. Değerlendirme

Ahsiketi'nin *Müntehab*'ı üzerine 24 şerh yazıldığını tespit edebildik. Bu şerhler içinde Hanefi usûlcülerin meşhurlarından Nesefi, Siğnaki, Abdülaziz el-Buhari ve Etkani'nin eserleri dikkat çekmektedir. Bu meşhur usûlcülerin *Müntehab* üzerine şerh yazmaları bu muhtasar metnin yazıldığı dönemde kısa bir süre içinde yaygınlaştığını ve o dönemde önemli bir şöhrete ve mevkiye kavuştuğunu göstermektedir. Müellifinin vefatından sonra yaklaşık iki asırlık bir süre içinde 12 tane şerh yazılmıştır. Sonraki asırlarda şerh sayısında azalma olmuş, XIV. asra gelindiğinde 8 şerh birden yazıldığı görülmüştür. İlk şarihlerin birçoğunun maveraünnehir kökenli olmaları öncelikle *Müntehab*'ın bu bölgede şöhret bulduğunu göstermektedir. Ancak bu bölgeden birçok âlimin Şam ve Mısır'a göç etmesi sayesinde *Müntehab*'ın bu bölgelerde de okunup ezberlendiği, üzerine şerhler yazıldığı ve tanınır hale geldiği anlaşılmaktadır. İlk Hintli şarih Muinüddin ed-Dehlevi'den (755/1354) itibaren

90 Bu zat İbn Hacer el-Askalani'nin torunu olup Sibt İbn Hacer el-Askalani namıyla tanınır; hadis ve tarihle ilgili eserleri bulunmaktadır; bk. Sehavi, *ed-Dav'ü'l-lami*, X, 313; Bağdatlı, *Hediyetü'l-arifin*, II, 563; Zirikli, *A'lam*, VIII, 234.

91 Bağdatlı, *İzahu'l-meknun*, IV, 569.

92 Sehavi, *Dav*, X, 315; Zirikli, a.y.

93 Brockelmann, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi*, VI, 347.

94 *Ahsiketi*, *Müntehab*, naşirin girişi, s. 147.

95 Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 410.

özellikle Hint ulemasının geçmişte ve günümüzde bu esere ayrı bir ilgi gösterdiği ve toplamda 13 şerh yazdıkları tespit edilmiştir. Günümüzde *Müntehab*'ın Hint-Pakistan coğrafyasında medreselerde yaygın biçimde okutulduğu bilinmektedir. Birçok yazmasının kütüphanelerde bulunması *Müntehab*'ın Osmanlı coğrafyasında da tanındığını ve okunduğunu göstermekle birlikte şerh edilme açısından Mostar âlimlerinden Eyyubizade dışında bu eseri şerh eden bir Osmanlı âlimi tespit edemedik.

Yirmi dört şerhten altı tanesinin günümüze ulaştığını tespit edemedik. Geriye kalan on sekiz şerhten on bir tanesi matbudur. Ancak bunların önemli bir kısmı Hindistan'da eski usûlde yapılan ve zor okunan taş baskılardır. Neseî, Sîgnakî ve Etkanî'nin şerhleri tez olarak çalışılmış ve bu çalışmalar neşredilmiştir. Abdülazîz el-Buharî ve Abdülhak ed-Dehlevî'nin şerhleri tez çalışmalarına konu olmakla birlikte bu çalışmalar basılmamıştır. Son olarak Şam'da medrese usûlü eğitim veren bir kurumun müderrislerinden Ferfur'un *Müntehab* üzerine yazdığı şerhinde bazı usûl kaynaklarından nakille yetindiği görülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse *Usûlü'l-Pezdevî*'nin özeti olan *Müntehab*'ın yazıldıktan sonraki ilk iki asırda yoğun bir ilgi gördüğü, ardından bu ilginin Hint coğrafyasında devam etmekle birlikte diğer bölgelerde kısmen azaldığı, zamanla *Menar* ve *Tenkîh* gibi başka usûl metinlerinin öne çıktığı söylenebilir. Bununla birlikte bu metne yönelik ilgi tamamen kaybolmamış ve *Müntehab* muhtelif bölgelerde okunmaya ve okutulmaya devam etmiştir.

Kaynakça

- Ahsiketi, Hüsameddin Muhammed b. Muhammed, *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, nşr. Ahmed Muhammed Nasır Abbas el-Avazi, Beyrut: Darü'l-Medari'l-İslami, 2005 (1425).
- Akçay, Mustafa, "Siyalkuti", *DİA*, 2009, XXXVII, 292-293.
- Akgündüz, Ahmet, "İtkanî", *DİA*, 2001, XXIII, 464-465.
- Atar, Fahrettin, "Abdülazîz el-Buharî", *DİA*, 1988, I, 186-187.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1920), *İzahü'l-meknun fi'z-zeyli ala Keşfü'z-zunun*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945-1947.
- , *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951-1955.
- Bedir, Murteza, "Neseî, Ebü'l-Berekat", *DİA*, 2006, XXXII, 567-568.
- Beka, Muhammed Mazhar, *Mucemü'l-usûliyyin (A'lamu usûli'l-fikhi'l-İslami ve musannefatuhum)*, Mekke 1420.
- Beligrami, Gulam Ali Azad, *Sühbatü'l-mercan fi asari Hindustan*, nşr. Muhammed Said et-Tureyhi, Beyrut-Bağdad: Dârü'r-Rafideyn, 2015.
- Bernamecü'l-Mektebeti'l-Halidiyye el-umumiyye*, Amman: Matbaatü'ş-Şark ve Mektebetüha, 1400/1980.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*, Leiden: E. J. Brill, 1943-1949.
- , *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband (GAL Suppl.)*, Leiden: E. J. Brill, 1937-1942.
- , *Tarihü'l-edebi'l-Arabi* (nakalehu ile'l-Arabiyye es-Seyyid Yakub Bekir, Abdülhalim en-Neccar), Kahire 1993.
- Buhari, Alaeddin Abdülazîz b. Ahmed, *Kitabü't-Tahkik*, Leknev 1293/1876.

- Bursalı Mehmed Tahir (1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342.
- Cu'be, Nazmi, *Fihris mahtutati'l-Mektebeti'l-Halidiyye el-Kuds*, Londra: Müessesetü'l-Furkan li't-türasi'l-İslâmi, 1427/2006.
- Davut İltaş, "Üsmendi", *DİA*, 2012, XLII, 388-389.
- Dindar, Bilal, "Bedreddin Simavi", *DİA*, 1992, V, 331-334.
- Esin, Emel "Ahsikes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, s. 180-181.
- Etkani, Kıvamüddin Emir Katib b. Emir Ömer el-Farabi, *et-Tebyin*, nşr. Sabir Nasr Mustafa Osman, Küveyt: Vezaretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1420/1999.
- Ferfur, Veliyyüddin Muhammed Salih, *el-Müzheb fi usûli'l-mezheb ale'l-Müntehab*, baskı yeri ve tarihi yok, Mektebetü Dârî'l-Ferfur.
- Fihrisü's-şamil li't-türasi'l-Arabiyyi'l-İslamiyyi'l-mahtut: el-fıkhü ve usûluhu*, Amman: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1424/2003.
- Günay, H. Mehmet, "İbnü't-Türkmani, Taceddin", *DİA*, 2000, XXI, 235.
- Hamevi, Yakut b. Abdullah, *Mucemü'l-bıldan*, Beyrut: Darü Sadır, 1995.
- Han, Ahmed, *Mucemu'l-matbuati'l-Arabiyye fi şibhi'l-karrati'l-Hindiyye*, Riyad: Matbuatü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1421/2000.
- Hanci, Muhammed b. Muhammed el-Bosnevi, *el-Cevherü'l-esna fi teracimi ulemai ve şuarai Bosna*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Cize: Hecer li't-tibaati ve'n-neşr, 1413/1992.
- Haseni, Abdülhay b. Fahreddin et-Talibi, *Nüzhetü'l-havatrı ve behcetü'l-mesami' ve'n-nevazir: el-İlam bi-men fi tarihi'l-Hind mine'l-a'lam*, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1420/1999.
- İbn Hacer el-Askalani, Şihabeddin Ahmed b. Ali, *ed-Dürerü'l-kamine fi a'yani'l-mieti's-samine*, nşr. Muhammed Abdülmuid Han, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1392/1972.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail ed-Dimaşki, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize: Dârü Hecer li't-tıbaa, 1418/1997.
- İbn Nasrüddin, Şemseddin Muhammed b. Abdullah ed-Dimaşki, *Tavzihi'l-Müştebih*, nşr. Muhammed Nuaym el-Araksusi, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.
- İbn Rafi, Takiyyüddin Muhammed, *el-Vefeyat*, nşr. Salih Mehdi Abbas-Beşşar Avvad Maruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402.
- İbn Tağriberdi, Cemaleddin Yusuf el-Atabeki, *el-Menhelü's-safi ve'l-mütevfi bade'l-Vafi*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmmel-l-kitâb, ts.
- , *en-Nücumü'z-zahire fi muluki Mısr ve'l-Kahire*, Kahire: Vezaretü's-Sekafe, ts.
- İbnü'l-İmad el-Hanbeli, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, nşr. Mahmud el-Arna-ut, Dimaşk-Beyrut: Dârü İbn Kesir, 1406/1986.
- Kannevci, Muhammed Siddık Han, *Ebcedü'l-ulum*, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1423/2002.
- Kari, Ali b. Sultan Muhammed, *el-Esmarü'l-ceniyye fi esmai'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülmuhsin Abdullah Ahmed, Bağdad: Divanü'l-Vakfi's-Sünni, 1430/2009.
- Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dimaşk-Beyrut: Darü'l-Kalem, 1413/1992.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunun an esami'l-kütübi ve'l-funun*, nşr. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul: Maarif Matbaası, 1360-1362/1941-1943.
- , *Süllemü'l-vusûl ila tabakati'l-fuhul*, nşr. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut, İstanbul: IRCICA, 2010.
- Kehhale (1987), Ömer Rıza, *Mucemü'l-müellifin teracimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1414/1993.
- Kınalızade, Alaeddin Ali b. Emrullah el-Hamidi, *Tabakatü'l-Hanefiyye*, nşr. Muhyi Hilal es-Serhan, Bağdad: Matbaatü Divanı'l-Vakfi's-Sünni, 1426/2005.
- Kureşi, Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevahirü'l-mudiyye fi tabakati'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: Hecer li't-tibaati ve'n-neşr, 1413/1993.

Mehmet Boynukalın, Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (II) Hüsameddin El-Ahsiketî'nin El-Müntehab'ı ve Hanefî Usûlündeki Yeri

- Kurtuluş, Rıza, “Şüşter”, *DİA*, 2010, XXXIX, 276-277.
- Kutluer, İlhan, “Semerkandi, Muhammed b. Eşref”, *DİA*, 2009, XXXVI, 475-477.
- Leknevi, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay, *el-Fevaidü'l-behiyye fi teracimi'l-Hanefiyye*, Kahire: Darü'l-Kitabî'l-İslami, ts.
- Ljubovic, Amir, “Eyyubzade Mustafa”, *DİA*, 1995, XII, 33-34.
- Makrizi, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *es-Süluk li-marifeti düveli'l-müluk*, nşr. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1418/1997.
- Malati, Zeyneddin Abdülbasit b. Halil el-Kahiri, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye li't-tibaati ve'n-neşr, 1422/2002.
- Mar'aşlı, Yusuf, *Nesrü'l-cevahir ve'd-dürer fi ulemai'l-karni'r-rabii aşer*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1427/2006.
- Meragi, Abdullah Mustafa, *el-Fethü'l-mübin fi tabakati'l-usûliyyin*, nşr. Muhammed Ali Osman, I-II, Kahire: Matbaatü Ensârî's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1366/1947; III, Beyrut: Muhammed Emin Demc ve şürekah, 1394/1974.
- Muhibbi, Muhammed Emin b. Fazlullah el-Hamevi, *Hülasatü'l-eser fi a'yanî'l-karni'l-hadi aşer*, Beyrut: Darü Sadır, ts.
- Muradi, Muhammed Halil b. Ali, *Silkü'd-dürer fi a'yanî'l-karni's-sani aşer*, Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye-Dârü İbn Hazm, 1408/1988.
- Nesefî, Ebu'l-Berekat Hafızuddin Abdullah b. Ahmed, *Şerhu'l-Müntehab*, nşr. Salim Ögüt, İstanbul 2003.
- Nüveyhiz, Adil, *Mucemü'l-müfessirin min sadri'l-İslam hatta'l-asri'l-hazır*, Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-sekafiyye, 1409/1988.
- Özaydın, Abdülkerim, “Karahanlılar”, *DİA*, 2001, XXIV, 404-412.
- Özel, Ahmet, “Kerderi, Şemsüleimme”, *DİA*, 2002, XXV, 276-277.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Maveraünnehir”, *DİA*, 2003, XXVIII, 179.
- Pezdevî, Fahrülislam Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed, *Usûlü'l-Pezdevî*, nşr. Said Bekdaş, Medine-Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1436/2014.
- Safedi, Salahaddin Halil b. Aybek, *el-Vafi bi'l-vefeyat*, nşr. Ahmed el-Arnaut – Türki Mustafa, Beyrut: Dârü İhyâ'it-türas, 1420/2000.
- , *A'yanü'l-asr ve a'vanü'n-nasr*, nşr. Ali Ebu Zeyd ve diğerleri, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-muasır, 1418/1998.
- Sehavi, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *ed-Dav'ül-lami' li-ehli'l-karni't-tasi'*, Beyrut: Darü Mektebeti'l-hayat, ts.
- Sem'ani, Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed el-Mervezi, *el-Ensab*, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1382/1962.
- Serkis, Yusuf b. İlyan, *Mucemü'l-matbuati'l-Arabiyye ve'l-muarrebe*, Kahire: Matbaatü Serkis, 1346/1928.
- Signaki, Hüsameddin Hüseyin b. Ali, *el-Vafi şerhu'l-Müntehab*, tahkik: Ahmed Muhammed Hammud el-Yemani, Mekke: Camiatü Ümmü'l-kura, doktora tezi, 1417/1997.
- Susi, Ebu't-Tayyib Mevlud es-Seriri, *Mucemu'l-usûliyyin*, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1423/2002.
- Süyuti, Celaeddin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *Buğyetü'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- , *Hüsnü'l-muhadara fi tarihi Mısır ve'l-Kahire*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire: Dârü İhyâ'î'l-kütübî'l-Arabiyye, 1387/1967.
- Şeşen, Ramazan, “Buhara”, *DİA*, 1992, VI, 365-366.
- Şevkani, Muhammed b. Ali, *el-Bedrü't-tali bi-mehasini men ba'de'l-karni's-sabi'*, Beyrut: Darü'l-Marife, ts.
- Taşagıl, Ahmet, “Karahıtaylar”, *DİA*, 2001, XXIV, 415-416.
- Temimi, Takıyyüddin b. Abdülkadir el-Gazzi el-Mısri, *et-Tabakati's-seniyye fi teracimi'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Riyad-Kahire: Dârü'r-Rifai, 1403-1410/1983-1989
- Uzunpostalcı, Mustafa, “Ahsikesi”, *DİA*, 1989, II, 181.

- Üsmendi, Alaeddin Muhammed b. Abdülhamid es-Semerkandi, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, nşr. Muhammed Zeki Abdülber, Kahire: Mektebetü Dâri't-Türas, 1412/1992.
- Yaran, Rahmi, "Siğnaki", *DİA*, 2009, XXXVII, 164-166.
- Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşki, *Tarihü'l-İslam ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lam*, nşr. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- , *el-İber fi haberi men gaber*, nşr. Ebu Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut 1985 (1405-06).
- , *el-Mucemü'l-muhtas bi'l-muhaddisin*, nşr. Muhammed el-Habib el-Heyle, Taif: Mektebetü's-Siddik, 1408/1988.
- , *Mucemü'ş-şüyuh el-kebir*, nşr. Muhammed el-Habib el-Heyle, Taif: Mektebetü's-Siddik, 1408/1988.
- , *Siyerü a'lami'n-nübela*, nşr. Şuayb el-Arnaut ve diğerleri, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam: Kamusü teracim li-eşheri'r-rical ve'n-nisa mine'l-Arab ve'l-musta'ribin ve'l-müsteşrikin*, Beyrut: Darü'l-İlm li'l-melayin, 2002.